

РОЗВІДКА ВІЗАНТІЇ У ПРОТИСТОЯННІ З САСАНІДСЬКИМ ІРАНОМ (ЕРАНШАХР) У VI–VII ст.

Володимир Порохнавець

INTELLIGENCE OF BYZANTIUM IN CONFRONTATION WITH SASSANIAN IRAN (ERANSHAHR) IN THE 6th – 7th CENTURIES

Volodymyr Porokhnavets

The political leadership of Byzantium, faced with numerous enemies and a vast imperial frontier, sought to refine the intelligence system that had existed since Roman times. Effective intelligence enabled timely warnings of enemy invasions, the development of countermeasures, and savings on resources that would otherwise have been spent on constructing extensive fortifications and maintaining large troop contingents. Byzantium employed both tactical and strategic intelligence. Tactical intelligence operatives worked directly on the battlefield, gathering information on enemy force size, movements, camp locations, and potential ambush sites. Strategic intelligence agents and spies operated behind enemy lines, collecting information on the internal political situation of other states, transportation routes, and establishing contacts with authorities at various levels. An analysis has been conducted of Byzantine intelligence activities in its confrontations with the Sasanian Empire. Specific examples demonstrate that these intelligence operations were effective, enabling Byzantine emperors to win several key battles – at Solachon (586), Blarathon (591), Nineveh (627), among others. It has been found that through its spies and agents, Byzantium also disseminated disinformation to Persian rulers and military commanders. Byzantine sources do not employ a single term to denote intelligence personnel; rather, they contain a range of terms from Greek, Armenian, Latin, and other languages, reflecting the varied functions and diverse ethnic backgrounds of these operatives. Based on the material examined, it can be concluded that intelligence enabled Byzantium to pursue a strategy of attritional warfare, conduct maneuverable battlefield operations, attack enemy camps, set ambushes, and pre-select sites for battles.

Keywords: Byzantium, middle ages, army, intelligence, tactics, strategy, spies, military history, battles, Sasanians.

У співіснуванні двох потужних держав, Візантії та імперії Сасанідів, можна простежити й конфлікти, й співпрацю, й масштабні війни. Імперії мали спільні кордони, для конкуренції використовували численних союзників та буферні держави. Аби мати інформацію щодо ворожих планів, переміщення перських військ, угод між Персією та іншими державами, візантійські імператори активно використовували розвідників. Завдяки ефективній розвідці імператору Іраклію вдалось у 624 р., після низки важких поразок, здійснити похід на територію Персії та досягти успіхів.

Візантійська розвідка знайшла відображення у працях багатьох дослідників, однак власне діям розвідки у протистоянні з Перською державою Сасанідів присвячено доволі мало робіт. Дослідник А. Блумберг у своїй статті розглядає участь візантійських шпигунів та агентів у протистоянні з державою Сасанідів, стверджує, що таких розвідників було понад тисячу, вони добували дуже важливу інформацію (Blumberg 2003). Ф. Тромблі розглядає дії візантійської розвідки в контексті війни з Персією 572–591 рр. (Trombley 2007). Згадки про розвідку Візантії у протистоянні з персами можна знайти у працях Дж. Норвіча (Norwich 1997), У. Кеджі (Kaegi 2003), К. Блечфорда (Blachford 2022), інших. Е. Люттвак описує систему розвідки країни в контексті стратегії імперії (Luttwak 2009). Дослідники переважно обмежуються згадками про розвідників напередодні битв, майже не описуючи деталі дій розвідників. Щодо джерел, в яких згадуються візантійські розвідники у протистоянні з персами, слід, насамперед, згадати про твори Проко-

пія Кессарійського (Procopius), Феофілакта Сімокатта (Theophylact Simocatta 1986), Феофана Сповідника (The Chronicle Of Theophanes Confessor), які описували візантійсько-перські війни. Цікава інформація щодо розвідки Візантії є у «Стратегіконі Маврикія», оскільки автор твору був сучасником протистояння двох імперій (Maurice's Strategikon 1984).

Протистояння Персії та Візантії мало давню історію, фактично стало продовженням протиборства Персії та Римської імперії. Перший конфлікт розпочався ще у 230 р. і завершився у 387 р. поділом Вірменії, за яким $\frac{3}{4}$ держави перейшло під контроль Персії, а решту – Візантії (Lang 1970, р. 163). Незважаючи на те, що Персія та Візантія були непримиримими геополітичними суперниками, між ними існували розвинуті дипломатичні, економічні, культурні та інші зв'язки. Візантія була зацікавлена у торгівлі з Персією, не лише тому, що купувала великий асортимент товарів (спеції, тканини, предмети розкоші), а й через те, що територією імперії Сасанідів, до Візантії прямували товари з інших регіонів, зокрема з Далекого Сходу (Rousseau 2009, р. 449). Держава Сасанідів за чисельністю населення, а отже за наявністю мобілізаційного ресурсу переважала свого опонента – понад 22 млн осіб (станом на 600 р.) проти понад 3 млн осіб (станом на середину VI ст.). Незважаючи на те, маючи велику кількість проблем (боротьба за владу та внутрішні усобиці, кочові племена) перські правителі не наважувались на повномасштабний конфлікт з Візантією і до початку VI ст. між країнами панував відносний мир, за винятком протистояння 420–422 рр. та локальних зіткнень у прикордонних територіях. Персія, маючи військо чисельністю понад 300 тис. бійців, для незначних військових кампаній проти Візантії, у прикордонних землях, могла виділити незначні військові контингенти, максимум здобути кілька фортець, зібрати здобич та полонених, покинути ці території (Howard-Johnston 2012, р. 110). Обидві держави на своїх кордонах прагнули створити буферні держави та контролювати торговельні шляхи, будували фортеці, намагались залучитись підтримкою місцевих племен (Blachford 2022, р. 1080). Ймовірно і перси і візантійці на той час використовували сторожові вежі та систему сповіщення сигналами, аби знати про напад ворога. На кордоні знаходились такі потужні міста-фортеці як Нісібіс, Сінгара, Пірісабора, Аміда та інші. Як вже зазначалось, кожна із держав підтримувала клієнтські відносини з місцевими племенами та сусідніми державами, надаючи останнім кошти та різні товари. Сасаніди підтримували арабську династію Лахмідів, аби здобути підтримку племен північно-східної Аравії, у той час як візантійці підтримували арабську православну династію Гассанідів у Східній Палестині, представники якої сповідували православ'я (Fisher 2004, р. 53). Візантійські імператори уклали чимало різних угод з Персією (545, 551, 557, 562 рр.), аби убезпечити свої кордони. Згідно з договором 562 р., який став підсумком війни за васальну кавказьку державу Лазіку, яка тривала у 549–569 рр. Лазіка ставала васалом Константинополя, водночас Візантія зобов'язувалась сплачувати Персії щорічно 30 тис. золотих сольдів у якості субсидій (Evans 2005, р. 90). Витрачаючи чималі кошти, Візантія водночас отримувала гарантії від персів, щодо охорони кавказьких перевалів від проникнення через них кочових племен (Isaac 1990, р. 231).

Візантійські імператори не мали тих ресурсів, як правителі Риму, не могли будувати величезні фортифікаційні споруди, утримувати на кордонах величезні війська, тому вимушені були виробити ефективну стратегію протистояння багатьом ворогам – персам, готам, аварам, арабам, кочовим племенам та інших. У VI ст., внаслідок зменшення територій держави та її населення, візантійські імператори зіштовхнулись із суттєвим скороченням армії. За підрахунками Д. Норвіча, якщо у 540 р. військо налічувало понад 340 тис. бійців, то вже у 565 р. – лише 150 тис. Зважаючи на це, візантійські правителі реформували армію, її тактику (засідки, раптові атаки, обманні маневри), впроваджували нові види озброєння (комполітний лук, «грецький вогонь») (Makrouroulas 2018, р. 337–338). Тож, візантійці змогли компенсувати зменшення чисельності армії покращенням її боєздатності. Аби не вести війну одночасно проти кількох ворогів, візантійські імператори вдавались до підкупу, залякування, зштовхування противників і це давало хороші результати. Аби знати про ворожі плани, чисельність його військ, перешкодити задумам противника, візантійські імператори повинні були мати ефективну систему розвідки: «Мудрий стратиг – це той, хто ще до початку воєнних дій ретельно вивчить все, що має противник, і, з одного боку, захистить себе від його переваг, а з іншого боку, зверне на свою користь його слабкість» (Maurice's Strategikon 1984, VII.2).

Розвідку Візантії можна умовно поділити на стратегічну та армійську (Козловський 2025, с. 76). Представниками стратегічної розвідки були різноманітні шпигуни, агенти, зрадники, торговці, дипломати та інші особи, які діяли у ворожому тилу (Luttwak 2009, р. 62). Армійська розвідка діяла безпосередньо на полі бою, збираючи інформацію про рух ворожого війська, його чисельність, розташування табору противника, шукала шляхи пересування для власного

війська. У джерелах не можливо знайти єдиний термін, який застосовували для розвідників. Зустрічаються терміни з латинської, болгарської, грецької та інших мов – *speculatores*, *sculcatores*, *exploratores*, *ducatores*, *minuratores*, *procuratores*, *trapezitai*, *honsiaroi*, *tasinarioi*/*tasinaria* (Christides 1997, p. 270). Можливо це зумовлене тим, що розвідники виконували різноманітні функції (наприклад катаскопи слідували за переміщенням ворога, *tasinarioi* діяли у прикордонних територіях, експлоратори здобували полонених. Дослідник Н. Кутраку з поміж розвідників виділяє *viglai*, які займались збором інформації, займались охороною доріг, передавали інформацію командуванню або через систему сигналів або кур'єрами (Koutrakou 2015, p. 50). Розвідники також складали карти, робили диверсії та виконували багато інших функцій (Maurice's Strategikon 1984, VII.13). Можливо така велика кількість термінів зумовлена й тим, що розвідниками ставали представники різноманітних етносів – греки, вірмени, араби, інші. Розвідка не була окремим родом військ – розвідником міг стати будь-який досвідчений солдат чи офіцер, який мав хорошу фізичну форму, бути пильними, витривалими, добре орієнтуватись на місцевості (Козловський 2025, с. 76). Розвідники були чудовими слідопитами та мали навички маскуванню, аби визначати приблизну чисельність ворожого війська, напрямок його руху, не будучи при цьому поміченими.

Функції представників стратегічної розвідки суттєво відрізнялись від роботи армійської розвідки. По-перше, різноманітні шпигуни, агенти та інші особи повинні були розраховувати лише на власні сили, оскільки діяли в тилу ворога. По-друге такі розвідники знали різні мови, звичаї, мали влитися в суспільство іншої держави не викликаючи підозр, мати цілу мережу інформаторів. На роль шпигунів і агентів чудово підгодили представники професій, які багато подорожували – купці, паломники, посланці. Шпигуни повинні були мати таємні місця для зустрічей із своїми інформаторами (насамперед ринки, придорожні будинки для постою), дбати про таємну передачу інформації, шляхом шифрування (виділення тексту у книжках, написи на тканинах зроблені спеціальними фарбами). Дуже часто родичі шпигунів перебували на території Візантії у якості заручників, аби розвідники не зрадили: «Іхні дружини, діти, батьки, брати повинні залишатися вдома, щоб туга за родичами постійно утримувала їх від зближення з ворогами і від залучення їх у будь-які підступи проти своїх одноплемінників» (Three Byzantine Military Treatises 1985, XLII). Стратегічні розвідники повинні були, перш за все, дізнатись про мобілізаційний та економічний потенціал ворога (Козловський 2025, с. 78).

У 502 р. після тривалого миру між Візантією та Персією виник збройний конфлікт – імператор Анастасій I відмовився виплачувати Персії кошти в той час, як Сасаніди потребували виплат для стабілізації внутрішньої ситуації в державі, яка загострилась через неврожаї та паводки. Візантійські воєначальники, які командували військами на території Вірменії спостерігали за концентрацією ворожих сил на кордоні. Аби впевнитись, наскільки реальною є загроза, стратиг Вірменії Сіта та дукс Дорофей, відправили до перського табору двох розвідників, одягнених як перські воїни (Blumberg 2003). Розвідники були у ворожому таборі два дні і вочевидь добре володіли перською мовою. Воїни повернулись до розташування своїх військ і розповіли не лише про чисельність ворога та напрямки його просування, а й вказали місцезнаходження табору персів. Отримавши цю інформацію, візантійці нанесли превентивний удар по табору противника, відтермінували його наступ на кілька тижнів. Прокопій Кессарійський так описує цю подію: «Обидва вони, дізнавшись що в Персовірменії збирається військо, одразу ж відправили двох своїх тіло охоронців з тим, щоб вони, розвідав все про ворожі сили, повідомили би їх. Ці двоє проникнув у табір варварів та ретельно все оглянув, відправились назад. По дорозі в одному з тамтешніх містечок, вони несподівано зустрілись з ворожими гунами. Один з римлян, за іменем Дагаріс, був ними схоплений та зв'язаний, іншому вдалось утекти і про все розповісти стратигам. Ті, озброївши військо, раптово напали на табір ворога. Варвари, вражені несподіванкою, вже не думали про спротив, але втікали хто куди міг. Римляни, багатьох убив та розграбував табір, одразу ж повернулись назад» (Procopius, Historia Arcana. I.15).

У 502 р. перське військо вторглося на територію Візантії, здобуло міста Феодосіополь та Мартірополь (Сільван), оскільки останні не мали потужних гарнізонів та не були підготовлені до оборони (Greatrex & Lieu 2002, p. 62). Натомість гарнізон Аміді чинив відчайдушний спротив і перси здобули місто у 503 р. і лише через те, що гарнізон не отримав підкріплення. У цьому ж році візантійці провели кілька контратак, зокрема й на Аміду. Візантійський воєначальник Фарсман вирішив перемогти ворога хитрощами. Візантійський шпигун повідомив перському воєначальнику Глонесу, який командував гарнізоном, що неподалік знаходяться понад 500 коней, яких не змогли евакуювати візантійці. Перський воєначальник із ескортом вирушив до зазначеного шпигуном місця і потрапив у засідку – візантійці вбили Глонеса, відрубали йому

голову та продемонстрували персам як трофей, для залякування (Blumberg 2003). Перси не мали змоги вести тривале протистояння і у 506 р. була укладена угода – візантіїці продовжували сплачувати Сасанідам кошти, натомість перси покинули територію імперії.

Тривалий час саме розвідка Візантії давала змогу Константинополю уникати масштабного зіткнення з персами. За підрахунками дослідника А. Блумберга, у Персії діяло понад 1000 візантійських шпигунів, агентів та інформаторів (Blumberg 2003). Візантійський імператор Юстиніан ефективно використовував навіть подвійних агентів. Один з таких агентів, якого перевербували перси, ймовірно у 531 р. повідомив імператору дезінформацію щодо місця та часу можливого вторгнення ворога. Юстиніан натомість теж надав агенту хибну інформацію про те, що Константинополь планує укласти союз з гунами. Агент надіслав отриману інформацію перському шаху і той вимушений був відкласти плани щодо агресії проти Візантії. У Прокопія Кесарійського цей епізод описаний наступним чином: «Почувши про це і знаючи насправді відданість до нього цієї людини, василевс щедро обдарував його грошима і переконав піти у військо персів, яке взяло в облогу Мартирополь, і оголосити варварам, що перебувають там, що ці масагети, куплені за гроші василевсом, збираються найближчим часом рушити на них. Так той і зробив і, прийшовши до табору варварів, оголосив ханарангу та іншим вождям, що військо ворожих їм гунів незабаром прибуде до римлян. Почувши це, перси злякалися і не знали, що робити в подібних обставинах» (Procopius, *Historia Arcana*. I.21).

У 572 р. на підконтрольних Персії територіях розпочались повстання вірмен, які таємно підтримувала Візантія (Greatrex & Lieu 2002, р. 136). І хоча Сасаніди зберегли за собою контроль над територіями, це стало приводом до початку війни між Персією та Візантією. У 573 р. після кількомісячної облоги, перські війська штурмом здобули головний форпост візантійців у Месопотамії – Дару, розграбували Сирію. Ситуація для Візантії ускладнилась й тому, що імператор Юстин II (565–578) наказав убити царя Гассанідів Аль-Мунзира III, однак змах був невдалим і Візантія втратила союзника, який обороняв частину її східних кордонів (Greatrex & Lieu 2002, р. 140). У 576 р. перські війська вторглися до Анатолії, однак зазнали поразки. Основні бойові дії точились у Месопотамії та Південному Кавказі. Основні бойові дії мали форму рейдів, сторони вели перемовини щодо укладення миру. У 586 р. візантійський стратиг Філіппік, вирішив дати ворогу генеральний бій, з військом вирушив південніше Аміді, пересік р. Арзамон та розбив табір на рівнині Солахон. Цими діями візантійці контролювали прохід через р. Арзамон і змусили перську армію під командуванням воєначальника Кардаригана наступати через безводну рівнину. За пересуванням перського війська уважно спостерігали візантійські розвідники, тому Філіппік знав, у якому місці перси атакуватимуть і вчасно вишуквав свої війська. Феофілакт Сімокатт так описував події: «Наступного дня він спорядив для відстеження ворожого війська добірних людей і за вказівкою лохага Сергія, якому було доручено командування гарнізоном у Мардісі, він призначив на цю справу Огіра та Зоґома: вони були філархами союзних з ромеями сил; латинською мовою їх зазвичай називали сарацинами. І ось, послані стратигом, вони захопили кількох людей з ворожого війська, піддали їх тортурам і дізналися, що Хардариган стоїть табором на колишньому місці» (Theophylact Simocatta 1986, II.2.5-6). Більш того, полонені розповіли, що перси планували атакувати візантійський табір у неділю, під час відпочинку ромеїв (Haldon 2001, р. 53). В результаті запеклої битви, візантійська армія здобула перемогу та розгромила ворога. Далі у Персії вибухнула громадянська війна – помер шах, а трон узурпував Бахрам Чубін. Законний спадкоємець престолу, Хосров II Парвіз звернувся по допомогу до Візантії. Об'єднані війська Візантії та Хосрова II вторглися до Персії, маючи на меті розбити армію узурпатора. Розвідники візантійського полководця Іоанна Містакона уважно слідкували за пересуванням ворожих військ (Trombley 2007, р. 352). Навесні 591 р. у битві поблизу р. Бларафон війська Бахрама були розбиті і це фактично ознаменувало кінець війни. За договором між Персією та Візантією, перси звільняли захоплені території і Константинополь номінально залишився переможцем, однак на практиці дві країни були дуже виснажені.

У 602 р. узурпатор Флавій Фока вбив візантійського імператора Маврикія, що стало сигналом для Персії розпочати активні дії проти свого основного геополітичного суперника. Розпочався наймасштабніший військовий конфлікт між двома імперіями. На перших етапах війни домінували перси, які здобули Дару (605 р.), Едессу (611 р.), Єрусалим (614 р.), Александрію (619 р.), контролювали більшу частину Анатолії, Єгипту та інші території (Howard-Johnston 1999, р. 30). Візантійська імперія внаслідок перської агресії фактично була розділена навпіл, оскільки ворог перерізав сполучення сухоходом між Анатолією та Сирією, Єгиптом, Палестиною. У 610 р. новим імператором Візантії став Іраклій, який спочатку намагався завершити війну з персами

шляхом укладення миру, однак перси зважаючи на успіхи своєї армії, відкинули усі мирні ініціативи василевса (Kaegi 2003, р. 65). Становище Візантії погіршилось й через епідемію чуми у 619 р. Незважаючи на велику кількість проблем і те, що країна стоїть на межі зникнення, Іраклій, будучи талановитим державником та воєначальником (неодноразово сам очолював військо у битвах) провів низку дієвих заходів – зниження якості карбування монет, підвищення податків, зниження виплат чиновникам, вилучення коштовностей з храмів, реорганізував армію (Norwich 1997, р. 92). Вжиті імператором заходи дозволили зібрати військо, покращити його боєздатність та розпочати контрнаступ у 622 р. Імператору вдалось консолідувати візантійське суспільство й союзників Візантії з числа християн й завдяки тому, що Іраклій проголосив війну проти персів священною, маючи на меті повернути захоплені агресором у Єрусалимі християнські реліквії. Вже на початку свого контрнаступу, армія Іраклія здобула перемогу над ворогом у Каппадокії. Візантійські розвідники вчасно виявили засаду персів і імператор звелів своїм бійцям імітувати відступ. Перси покинули засаду, кинулись навздогін візантійцям і були атаковані оптиматами Іраклія (Kaegi 2003, р. 115). Перси зазнали поразки.

У 624 р. Іраклій розпочав похід проти Персії. Знаючи, що ворог має чисельну перевагу, візантійський імператор намагався розбити армію противника по частинам. Завдяки ефективній розвідці, імператор знав про пересування ворожих військ, що дозволяло уникати оточення та наносити успішні удари. Те, що у своїх військових кампаніях імператор Іраклій активно використовував розвідку підтверджує хроніст Феофан Сповідник, описуючи події 615 р.: «І оскільки ця країна перебувала під владою персів, то багато хто збігся до Сарваразана і збільшили його військо. При настанні зими цей народ розбігся по своїх домівках, про що дізнавшись Іраклій, надумав зробити в ніч раптовий напад; через зиму варвари не мали жодної підозри, і цар, вибравши міцних коней і мужніх з війська, розділив їх по двоє, і одних послав уперед проти варварів, а сам за ними з іншими йшов позаду» (The Chronicle Of Theophanes Confessor, 1997).

У квітні 625 р. візантійське військо здобуло перемогу над армією перського воєначальника Шахрварза у битві поблизу р. Сар (Howard-Johnston 1999, р. 33). У 626 р. перси спільно з аварами взяли в облогу Константинополь, однак завдяки міцним мурам, діям візантійського флоту та опору гарнізону, місто вистояло (Kaegi 2003, р. 140). На думку А. Блумберга завдяки шпигунам, які надавали дезінформацію перським полководцям, Іраклій зміг утримати основні армії Сасанідів на р. Фазіс (південний Кавказ) (Blumberg 2003). Це дало можливість візантійській армії під командуванням Феодора, завдати відчутних втрат персам, які знаходились у стін Константинополя. Далі візантійці уклали угоду з тюрками, у грудні 627 р. розгромили перське військо поблизу Ніневії. Візантійські розвідники дізнались про шляхи пересування перського війська, його резервів Іраклій створив видимість відступу з Персії, переправився через р. Тигр та вибрав місце для бою на рівнині (Kaegi 2003, р. 160–161). У 628 р. візантійське військо розграбувало резиденцію Хосрова II Парвіза Даस्ताгірд. Далі відбулось повстання перського війська, яке скинуло Хосрова II та проголосило імператором Кавада II. Новий перський правитель заключив з Візантією мирний договір за яким між державами відновлювався кордон станом на 602 р., Персія повертала полонених та християнські реліквії, виплачувала контрибуцію (Norwich 1997, р. 94). Персія вже не могла відновити свою могутність, а у середині VII ст. була завойована арабами, які здобули й чимало візантійських територій, зокрема Єгипет, Північну Африку та ін. Тривалий конфлікт виснажив і Візантію – станом на 641 р. її територія зменшилась до 10,5 млн км² (супроти 26 млн у 540 р.), а чисельність населення – до 1,5 млн осіб (Treadgold 2001, р. 236). Війна 602–628 рр. стала останнім масштабним конфліктом між Персією та Візантією.

Аналізуючи протистояння між імперією Сасанідів та Персією, що мало місце у VI–VII ст. можна стверджувати, що Константинополь активно використовував як армійську розвідку (якщо мова йде про бойові дії) так і шпигунів та агентів, аби дізнатись про військовий потенціал ворога, увести його в оману. Армійські розвідники, як правило, слідкували за пересуванням ворога, визначали розташування його табору, захоплювали полонених. В окремих випадках розвідники могли проникати безпосередньо до табору, про що свідчить битва на рівнині Солахон у 586 р. Імператор Іраклій активно використовував розвідку для заманювання ворога у пастки, під час війни 602–628 рр., коли візантійське військо імітувало відступ та раптово атакувало ворога. Візантійська розвідка зіграла помітну роль в обороні Константинополя у 626 р., коли завдяки й дезінформації авари та перси не змогли провести скоординовану атаку. Ефективна розвідка дозволила візантійським імператорам вести війну на виснаження з Персією, яка мала значно більший мобілізаційний потенціал, застосувати різноманітні маневри на полі бою.

Список джерел та літератури
References

- КОЗЛОВСЬКИЙ, С., 2025, Система розвідки у військовій стратегії і зовнішній політиці Візантії (VI–IX ст.). Етнічна історія народів Європи. Вип. 76. 74–83. KOZLOVSKYI, S., 2025, Systema rozvidky u viiskovii stratehii i zovnishnii politytsi Vizantii (VI–IX st.) [The Intelligence System in the Military Strategy and Foreign Policy of Byzantium (6th – 9th Centuries)]. Etnichna istoriia narodiv Yevropy. Vyp. 76. 74–83. [In Ukrainian].
- BLACHFORD, K., 2022, An Alternative to the Thucydides Trap: The Buffer Zone of Byzantium and Sasanian Persia. *The International history review*. Vol. 44. № 5. 1077–1090. <https://doi.org/10.1080/07075332.2021.2005660> [In English].
- BLUMBERG, A., 2003, Byzantine Spies in the Byzantine–Sasanid Wars. [Online]. Available from: <https://warfarehistorynetwork.com/article/byzantine-spies-in-the-byzantine-sassanid-wars> [In English].
- CHRISTIDES, V., 1997, Military Intelligence in Arabo-Byzantine Naval Warfare, [in:] *Byzantium at War (9th–12th)*, ed. K. Tsiknakis, Athens. [In English].
- EVANS, J. A., 2005, *The Emperor Justinian and the Byzantine Empire*. Westport: Greenwood Publishing Group. [In English].
- FISHER, G., 2004, A New Perspective on Rome's Desert Frontier. *Bulletin of the American Schools of Oriental Research* 336, 49–60. [In English].
- GREATREX, G., LIEU, S., 2002, *The Roman Eastern Frontier and the Persian Wars (Part II, 363–630 AD)*. New York, London: Routledge. [In English].
- HALDON, J., 2001, *The Byzantine Wars: Battles and Campaigns of the Byzantine Era*. Stroud, Gloucestershire: Tempus. [In English].
- HOWARD-JOHNSTON, J., 1999, Heraclius' Persian Campaigns and the Revival of the East Roman Empire 622–630. *War in History*, 6(1). 1–44. [In English].
- HOWARD-JOHNSTON, J., 2012, The Late Sasanian Army. In: Bernheimer, T. – Silverstein, A. (eds.), *Late Antiquity: Eastern perspectives*, Exeter, pp. 87–127. [In English].
- ISAAC, B., 1990, *The Limits of Empire: The Roman Army in the East*. Oxford: Oxford University Press. [In English].
- KAEGI, W. E., 2003, *Heraclius: Emperor of Byzantium*. Cambridge: Cambridge University Press. [In English].
- KOUTRAKOU, N., 2015, «Eyes of the Emperor» and «Real Spies». *Stories of Espionage in Byzantine Writings*. Leidschrift: Kennis Is Macht. Een Geschiedenis Van Spionage En Inlichtingendiensten. 47–64. [Online]. Available from: <https://hdl.handle.net/1887/73138> [In English].
- LANG, D. M., 1970, *Armenia: Cradle of Civilization*. Crow's Nest: George Allen & Unwin Ltd. [In English].
- LUTTWAK, E., 2009, *The grand strategy of the Byzantine Empire*. Cambridge: Harvard University Press. [In English].
- MAKRYPOULIAS, C., 2018, *Siege Warfare: The Art of Re-capture. A Companion to the Byzantine Culture of War, ca. 300–1204*. Edited by Yannis Stouraitis. Leiden: Brill. [In English].
- MAURICE'S Strategikon, 1984, *Handbook of Byzantine Military Strategy* by Dennis G. Philadelphia: University of Pennsylvania Pres. [Online]. Available from: <https://archive.org/details/maurices-strategikon.-handbook-of-byzantine-military-strategy-by-maurice-dennis-/mode/2up> [In English].
- NORWICH, J. J., 1997, *A Short History of Byzantium*. New York: Vintage Books, imprint of Random House. [In English].
- PROCOPIUS, *Historia Arcana*. [Online]. Available from: <https://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A2008.01.0669> [In English].
- ROUSSEAU, P., 2009, *A Companion to Late Antiquity*. Oxford: Blackwell Publishing. [In English].
- The Chronicle Of Theophanes Confessor*, 1997. Trans. By Cyril Mango. [Online]. Available from: https://archive.org/stream/chronicle-of-theophanes-the-confessor/Chronicle%20of%20Theophanes%20the%20Confessor%20%28t%29_djvu.txt [In English].
- THEOPHYLACT SIMOCATTA, 1986, *The History of Theophylact Simocatta. An English Translation with Introduction and Notes*. Translated by Michael Whitby M., Whitby M. Oxford: Oxford University Press. [In English].
- Three Byzantine Military Treatises*. G. T. Dennis, 1985, [Online]. Available from: <https://archive.org/details/cfhb-25-three-byzantine-military-treatises-1985> [In English].

- TREADGOLD, W. T., 2001, A Concise History of Byzantium. Basingstoke: Palgrave. [In English].
- TROMBLEY, F., 2007, The Operational Methods of the Late Roman Army in the Persian War of 572–591. In: The Late Roman Army in the Near East from Diocletian to the Arab Conquest Ariel. S. Lewin and P. Pellegrini (eds). Oxford: BAR. 321–356. [In English].

Розвідка Візантії у протистоянні з Сасанідським Іраном (Ераншахр) у VI–VII ст.

Політичне керівництво Візантії, беручи до уваги велику кількість ворогів та значну протяжність кордонів імперії подбало про вдосконалення системи розвідки, яка існувала ще з часів Римської держави. Ефективна розвідка дозволяла вчасно попередити про вторгнення ворога, виробити план контрзаходів, економити кошти, які б витратили на будівництво масштабних фортифікаційних споруд та утримання величезних контингентів військ. У Візантії існувала тактична та стратегічна розвідка. Бійці тактичної розвідки діяли безпосередньо на полі бою, збираючи інформацію про чисельність ворожого війська, напрямки його руху, розташування табору противника та ймовірних засідок. Агенти та шпигуни стратегічної розвідки, збирали інформацію, діючи у ворожому тилу, вивчаючи внутрішньополітичну ситуацію в тій чи іншій державі, шляхи сполучення, налагоджуючи контакт з представниками влади різного рівня. Проведено аналіз дій розвідки Візантії у протистоянні з імперією Сасанідів. Доведено на конкретних прикладах, що дії розвідки були ефективними і завдяки ним візантійські імператори виграли ряд важливих битв – при Солахоні (586), Бларафоні (591), Ніневії (627 р.), інші. З'ясовано, що завдяки шпигунам та агентам Візантія передавала керівництву Персії та тамтешнім воєначальникам дезінформацію. У візантійських джерелах немає єдиного терміну, який вживали для визначення розвідників, натомість можна знайти цілу низку термінів з грецької, вірменської, латинської та інших мов, що можна пояснити тим, що розвідники виконували різні функції та були представниками різних етносів. На підставі дослідженого матеріалу можна стверджувати, що розвідка дозволяла Візантії проводити стратегію війни на виснаження, на полі бою вести маневрені бойові дії, атакувати ворожі табори, влаштовувати засідки, заздалегідь вибирати місця для битв.

Ключові слова: Візантія, середні віки, військо, розвідка, тактика, стратегія, шпигуни, військова історія, битви, Сасаніди.

Володимир Порохнавець, аспірант I курсу кафедри історії середніх віків та візантиністики, історичний факультет, Львівський національний університет імені Івана Франка.

Volodymyr Porokhnavets, 1st year PhD student of the Department of Medieval History and Byzantine Studies, Faculty of history, Ivan Franko National University of Lviv.

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-2960-1938>

Received: 30.06.2025

Advance Access Published: October, 2025